

RECENZIJE

IVO VINSKI:

KLASNA PODJELA STANOVNIŠTVA I NACIONALNI DOHODAK JUGOSLAVIJE, Informator, Zagreb, 1970.

KLASNA STRUKTURA PREDREVOLUCIONARNOG PERIODA

Nije slučajno da burne predrevolucionarne godine naše bliže povijesti privlače veliku pažnju javnosti. Njihovo je objašnjenje još uvijek zavijeno velikim subjektivizmom (zbog neposredne prisutnosti), improvizacijom, pa i dogmatizmom. Premda postoje brojni oblici objašnjenja tog povijesnog trenutka, oni su najčešće historiografskog, monografskog ili memoarskog karaktera. Nedostaju nam znanstvene sinteze, pa i analize, sociološkog karaktera. Zato svaki rad s takvim pretenzijama privlači izuzetnu pažnju javnosti i izaziva oštru kritičku selekciju.

Knjiga našeg eminentnog ekonomiste i znanstvenog radnika dr Ive Vinskog: »KLASNA PODJELA STANOVNIŠTVA I NACIONALNI DOHODAK JUGOSLAVIJE 1938« predstavlja jedan takav vrijedan doprinos. Da je to vrijedan doprinos, pokazuju nam mnoge pohvale izrečene, ne samo kod nas već i u inozemstvu.

Knjiga je podijeljena na jedanaest dijelova, od kojih naročito pažnju privlače ona poglavlja, koja se odnose na probleme određenja društvenih klasa, klasne podjele stanovništva, raspodjele nacionalnog dohotka po pojedinim klasnim kategorijama i prihodi po stanovniku i zarade po aktivnom licu distribuirane na pojedine društvene klase i ekonomske katego-

rije. Odgovori na ta pitanja predstavljaju opis klasnih karakteristika Jugoslavije u godini 1938. Pošto su to centralna pitanja ovoga rada njima ćemo posvetiti posebnu pažnju u prikazu ove knjige.

I

Poznavanje »klasnog sastava stanovništva i učešće klasa u podjeli nacionalnog dohotka« temeljna je karakteristika za poznavanje društveno-ekonomske strukture zemlje u pojedinim etapama razvoja. Naše poznavanje tih karakteristika predratne kapitalističke Jugoslavije je čisto »kvalitativno« i prilično neodređeno. Najčešće se govori da je »proletarijat bio velik«, a da je »buržoazija bila mala« i da je imala neusporedivo veće prihode od proletarijata.

Te i neke druge nejasnoće, motivirale su autora da pokuša preciznije odrediti značaj i položaj proletarijata i buržoazije u strukturi predratne kapitalističke Jugoslavije. Tom poslu autor je pristupio savjesno i obavio ga sa zavidnom pedantnošću i preciznošću. To se naročito vidi iz kompliciranih metodoloških zahvata i velikih poteškoća koje su tim postupcima činili nekomparabilni podaci i varijable, zbog različitih pristupa u popisima stanovništva i njihovim obradama.

Knjiga obiluje mnoštvom podataka koje je nemoguće u ovako ograničenom prostoru validno prezentirati. Da ovaj prikaz ne bi ostao samo na goloj interpretaciji podataka, u najkraćim crtama parafrazirat ćemo neke temeljne karakteristike klasnog sastava predratne kapitalističke Jugoslavije godine 1938, kako ih je doživio autor primjenom svojih spomenutih postupaka.

1) Socijalni prostor predratne kapitalističke Jugoslavije godine 1938, bio je razdijeljen, prema autoru, na

tri klase: proleterijat (35%), srednje slojeve (60%) i buržoaziju (5%).

2) Klasnu dimenziju taj isti prostor poprima u svojoj podjeli na seosko (75%) i gradsko (25%) stanovništvo. Ta podjela ima veliko značenje i u samoj klasnoj strukturi stanovništva, jer je i sam proleterijat pretežno seoskog karaktera (73% seosko, 27% gradsko) a naročito srednji slojevi gdje apsolutno dominira seosko stanovništvo (80% seosko i 20% gradsko). Jedino buržoazija ima pretežno gradski karakter (39% seoski i 61% gradski).

3) Velike disproporcije se ogledaju u raspodjeli nacionalnog dohotka na spomenute klase. Dok proleterijat (kako ga je formulirao autor) u ukupnoj populaciji godine 1938. sudjeluje s 35%, u raspodjeli nacionalnog dohotka sudjeluje samo sa 18%. Nasuprot tome, buržoazija u ukupnoj populaciji sudjeluje sa 5%, a u raspodjeli nacionalnog dohotka čak sa 25%. Srednji slojevi su u nekakvoj ravnoteži. U ukupnoj populaciji sudjeluju sa 60%, a u raspodjeli nacionalnog dohotka sudjeluju sa 56%.

4) Disproporcije dolaze do izražaja naročito u raspodjeli prihoda po stanovniku, po pojedinim klasama. Ako cijeli prihod Jugoslavije iz godine 1938. označimo sa 100 onda bi prihod proleterijata bio samo 52, srednjih slojeva 97, a buržoazije 488. U odnosu na proleterijat buržoazija predratne kapitalističke Jugoslavije imala je dvadeset puta veći prihod po stanovniku od proleterijata.

5) Ekstremne razlike se pokazuju pri usporedbi zarada po aktivnom stanovniku godine 1938. I ovdje se autor poslužio Indeksom. Ako prosječnu zaradu cjelokupnog aktivnog stanovništva predratne kapitalističke Jugoslavije, s obzirom na vrijednost dinara iz godine 1938. označimo indeksom = 100, onda bi prosječna zarada aktivnih lica u pojedinim klasama bila: proleterijat 47, srednji slojevi 102, a buržoazija 664. S obzirom na zarade po aktivnom licu, buržoazija predratne kapitalističke Jugoslavije ima dvadeset i pet puta veću zaradu od proleterijata. Polarizacija je umanjena »siromaštvo« seoske buržoazije, koja onda »kvari« prosjek cijeloj buržoaziji. Međutim, ako bi usporedili indeks zarade po aktivnom licu temeljnih kategorija kapitalističkog društva, zarade najamnih radnika i kapitalista onda se disproporcija pretvara u an-

tagonističku i konfliktnu polarizaciju. Prema podacima samog autora, indeks zarada po aktivnom licu kategorije »najamnih radnika« bez radnika-seljaka bio je 86, a indeks zarada »krupnih samostalnih privrednika« bez rentijera bio je 1.358. Ako bi se ovaj raspon ispravio veličinom porodice radnika i kapitaliste, onda je intenzitet eksploatacije vidljiv samo po sebi.

6) Pored spomenutih klasnih disproporcija predratne kapitalističke Jugoslavije, nju karakteriziraju i već spomenute disproporcije između grada i sela. One su izražene i u prihodu po stanovniku kod svih klasa. Taj omjer, kako ga je izračunao sam autor, iznosi 3 : 1 u korist gradskog stanovništva. Međutim, veće razlike nalazimo između gradske i seoske buržoazije (4 : 1) nego gradskog i seoskog proleterijata (2 : 1).

Ako bi sumirali temeljne karakteristike predratne kapitalističke Jugoslavije, onda bi se njena socijalna struktura mogla označiti kao klasna struktura sa vidljivim polarizacijama u raspodjeli viška rada, kako između polarnih klasa, tako i između grada i sela. Ta polarizacija nema karakter razvijenog kapitalizma, ali je intenzitet eksploatacije tog »našeg« kapitalizma bio oštiri i nemilosrdniji, pa je doveo do antagonističkih odnosa i revolucionarnog razrješavanja.

II

Iz svake perspektive vide se različite stvari. Tako i iz pojedine perspektive gledanja na društveni prostor vide se različite društvene klase. Iz marksističke perspektive vide se dvije klase: proleterijat i buržoazija. Predrevolucionarno antagonističko klasno društvo polarizira društveni prostor na dvije klase. Za Marxa, srednji slojevi, srednja klasa, se u momentu socijalne revolucije rastače na proleterijat i na buržoaziju. Za Marxa, klasno antagonističko društvo je ono u kojemu se izvršila polarizacija a klasni antagonizam poprima sve oštiri, konfliktni, karakter. U kapitalizmu, društvo se polarizira na klasu najamnih radnika i na klasu kapitalista. Pored toga, što se proleteriziraju sami radnici, proleteriziraju se i drugi slojevi društva. Iz te neminovne proleterizacije nastupa socijalna revolucija.

Za Marxa, proleterijat je povijesna kategorija, pokretač konfliktnog raz-

rješavanja društvenih antagonizama, katalizator društvene konfliktnosti. Nužnošću kapitalističkog razvoja društvo se proleterizira i kapitalizira. Kvantitativni karakter takvog odnosa mora biti zamjetljiv, a nikako sumnjiv.

Zbog agrarnog karaktera naše društvene stvarnosti godine 1938, i zbog neizvijenog industrijskog zaleđa, teško je govoriti o nekakvoj proleterizaciji radničke klase. Proces prodiranja kapitalizma u naše krajeve, u spomenutom povijesnom trenutku, bio je u uzlaznom trendu. Da bi se postigao Marxov model, potrebna je snažnija polarizacija i proletarizacija. Kao dominantna društvena grupa mora biti zamjetljiva klasa najamnih radnika. To bi bili preduslovi iz koje se rada socijalistička revolucija.

Ako bi se poslužili autorovom kalkulacijom, onda takvo stanje ne bi mogli uočiti spomenutog povijesnog trenutka. U stvari »procijenjeno ukupno stanovništvo Jugoslavije sredinom radu ponajprije na dvije osnovne kladogodine 1938, razvrstano je u ovom se — proleterijat i buržoaziju. Preostalo stanovništvo, koje ne pripada ni jednoj od dviju osnovnih klasa, razvrstano je u srednje slojeve« (str. 7). »U proleterijat su uključene ove skupine: 1) seljaci, nadničari i sluge (18%), 2) seljaci sa posjedom od 0.01—2 ha (59%), 3) najamni radnici, bez radnika seljaka (17%), 4) učenici u privredi (1%), kućno pomoćno osoblje (1%), 6) pretežno nezaposleni izvan poljoprivrede (4%)«. Drugim riječima, proleterijat se sastoji od »seljaka bezzemljaša«, »siromašnih seljaka«, najamnih radnika, učenika u privredi, pomoćnog osoblja i nezaposlenih. Poštivajući naprijed spomenuti značaj perspektive gledanja na društveni prostor, proleterijat bi po tim pretpostavkama činili samo seljaci bezzemljaši i najamni radnici. Kvantitativno, od autorovih 35%, proleterijat bi sveli na 12%.

»Buržoaziju čine ove skupine: 1) Bogati seljaci sa posjedom većim od 20 ha (39%), 2) Krupni samostalni privrednici uključivši i rentijere (45%). 3) Visoki javni funkcioneri, uključivši visoko svećenstvo i kraljevski dvor (6%), Visoko činovništvo u privredi (4%), 5) Slobodna zanimanja (6%)«. U ukupnoj masi stanovništva buržoazija predstavlja samo 5.3%. Ako bi neke kategorije isključili iz buržoazije, to

ne bi bitno utjecalo jer visoki funkcioneri, činovnici i slobodna zanimanja u ukupnoj masi ne čine niti jedan posto (0.8%). Prema tome buržoazija se sastoji od bogatih seljaka i kapitalista. Međutim, iz već spomenute perspektive mogli bi slobodno isključiti bogate seljake, jer su i oni bili u nepovoljnom položaju prema gradu, pa čak i eksploatirani na tržištu zbog industrijske konkurencije, onda bi mogli konstatirati da buržoaziju ili kapitaliste čini samo kategorija krupnih samostalnih privrednika i rentijera, što u ukupnoj masi stanovništva čini 2.4%.

Prema tome, klasna struktura, revidirana posebnim kutom gledanja na društveni prostor bila bi polarizirana na 12% proleterijata i na 2,5% buržoazije, što ne čini niti 15% stanovništva. Dakle oko 85% stanovništva bi bilo izvan klasne klasifikacije. Autorova polarizacija je nešto povoljnija i iznosi 34.6% : 5.3%. Ako se ne prihvati neki čvršći kriterij, ili neki priznati kut gledanja, onda se struktura društvenog prostora javlja kao stvar kombinatorike. U tom smislu reći da je bilo pet posto, deset, ili dvadeset posto proleterijata, je proizvoljna presudba.

Konačno, kut gledanja i zamjetljivi raspored imaju odlučujući utjecaj na intenzitet društvenih napetosti, karakter klasnih antagonizama i stupanj konfliktnosti društvenih grupa. Od intenziteta društvenih napetosti, karaktera klasnih antagonizama i intenziteta konfliktnosti ovisi uspjeh socijalne revolucije. Iz već spomenute perspektive, sa marksističkog pristupa društvenoj strukturi, socijalna revolucija se javlja u momentu izrazitih društvenih napetosti, nepodnošljivih klasnih antagonizama i krajnje konfliktnosti društva. Da bi se pojavilo takvo stanje, mora se raspored društvenih grupa tako formirati, da izrazito dominira klasa najamnih radnika kojoj se pridružuju ostali proleterizirani slojevi. Iz autorove kalkulacije, intenzitet napetosti, antagonizama i konfliktnosti poprima zamjetljiv oblik. Međutim, kvantitet proleterizacije je stvoren umjetnim putem. U proleteriziranu klasu su umetnute takve kategorije, koje po svojim karakteristikama ne mogu pripadati proleteriskoj klasi (nezaposleni, kućne pomoćnice, učenici u privredi, seljaci). Njihova proleterizacija je stvar drugih

procesa i drugih kriterija. Zato se koeficijent proletarizacije predratne kapitalističke Jugoslavije godine 1938. mora smanjiti na već spomenuti omjer.

Ova saznanja o karakteru i intenzitetu socijalnih napetosti, antagonizama i konfliktnosti predratne kapitalističke Jugoslavije, nipošto ne umanjuju znanstveni značaj saznanja do kojih je došao autor. Naprotiv, njihov značaj je tim veći nego što se može na prvi pogled prosuditi.

III

Ovakvom izuzetno vrijednom naporu nikako se ne bi smjele osporiti znanstvene kvalifikacije, premda znanstvenoj sistematičnosti nedostaje eksplicite jedna bitna dimenzija, perspektiva, kut gledanja, vizija. Premda autor tu dimenziju nije jasno izrazio, ona je prisutna, implicite, u njegovoj koncepciji, postupcima i interpretaciji.

Uza sve to, ovaj vrijedan znanstveni napor je postavio nova pitanja sa svom njihovom ozbiljnošću i teorijskom relevantnošću. Ta pitanja sežu u samu srž suvremenih teorijskih preokupacija većine mislilaca na području društvenih znanosti. To su pitanja karaktera društvenog razvoja, rasporeda dominantnih društvenih snaga (progresivnih i konzervativnih) intenziteta konfliktnosti društvenog sistema, načina razrješavanja socijalnih napetosti, revolucionarnih predispozicija, a naročito revolucionarnih predispozicija u posebnim uvjetima društvenog razvoja, te načina razrješavanja napetosti, antagonizama i konfliktnosti revolucionarnim, reformskim ili stihijskim postupcima. Iz te perspektive knjiga zaslužuje izuzetnu pažnju i pohvalu.

IVAN LUČEV

Marian Jurek, Edward Skrzykowski,

UKLAD WARSZAWSKI

MON. Warszawa, 1970.

Str. 227

U literaturi međunarodnih odnosa osjeća se kronični nedostatak većih radova ili monografija koje bi se bavile Varšavskim ugovorom i to, kako na Zapadu tako i na Istoku. Zbog toga za svakoga tko se bavi problemima

odnosa socijalističkih država ili vojno-političkim grupacijama pojava, svakog većeg rada na tu temu znači veliku novost i bez obzira na kvalitet rada daje prigodu da se ozbiljnije analizira njegov mehanizam i djelovanje.

Knjiga dvojice poljskih autora, iako je do nas došla sa stanovitim zakašnjenjem, nije izgubila ništa na svojoj aktualnosti. U prilično općenitom prikazu međunarodne situacije koja je prethodila stvaranju prve vojno-političke organizacije socijalističkih država, zatim mjesta VU u interevropskim odnosima i posebnom značaju VU za sigurnost Poljske, ipak se iznose i neki novi elementi koji omogućavaju da se upotpune dosadašnja razmatranja tog značajnog vojno-političkog instrumenta koordinacije istočnoevropskih zemalja.

Ističući već uglavnom ranije poznate argumente o potrebi formiranja saveza, poljski autori posebno inzistiraju na tvrdnji da je riječ o obrambenom mehanizmu istočnoevropskih socijalističkih država u kojem je u potpunosti poštovana suverenost svih država članica. Pozivajući se istodobno na to da tekst Varšavskog ugovora u potpunosti jasno definira casus foederis (za razliku od nekih zapadnih vojno-političkih saveza) dvojica poljskih autora analiziraju i akciju VU u ČSSR, ističući da su neprijateljske snage, u naporima da razbiju unutrašnji društveno politički sistem te zemlje i likvidiraju njene savezničke obveze, vršile permanentno miješanje u unutrašnje stvari ČSSR, što nije moglo ostati bez odgovora. Optužujući antisocijalističke, antisovjetske i nacionalističke snage u ČSSR, Jurek i Skryppowski ukazuju da je njihova aktivnost bila prije svega usmjerena na razbijanje snage čehoslovačke armije, organa sigurnosti i milicije, čime se, navodno, htjelo »izvući ČSSR iz bratskog saveza socijalističkih država«. Kako bi se to spriječilo u »uvjetima krajnje nužde donesena je odluka o pružanju internacionalističke pomoći naprednim socijalističkim snagama u ČSSR«.

Pažnju privlači i daljnja tvrdnja u kojoj se podvlači da, iako je Varšavski ugovor prije svega savez evropskih socijalističkih zemalja ograničen na evropski prostor, (znači samo na evropski dio SSSR i istočnoevrop-

ske države članice), ipak u slučaju potrebe »osjećaji klasne i idejne solidarnosti« bili bi glavni determinatori prilikom stvaranja odluke o eventualnoj upotrebi njegovih oružanih snaga na drugim, neevropskim prostorima.

Ne upuštajući se uopće u analizu internog djelovanja mehanizma Varšavskog ugovora, autori samo spominju sovjetske snage stacionirane u nekim istočnoevropskim državama da bi daljnji velik dio knjige posvetili inicijativama socijalističkih država za stvaranje denuklearizirane zone u Evropi, prijedlozima za realizaciju širokog programa razoružanja i analizi apela kojima se poziva sve evropske države da pristupe stvaranju sistema evropske kolektivne sigurnosti.

Unatoč tome što spomenuto djelo nije unijelo neko novo svjetlo u analizu dosadašnjeg djelovanja VU ili funkcioniranje njegovog mehanizma upravo zbog već spomenutog nedostatka radova te vrste ono ostaje kao pokušaj koji vrijedi notirati.

R. V

William Welch
AMERICAN IMAGES OF SOVIET
FOREIGN POLICY
New Haven and London, Yale University Press 1970.
Str. 302.

U poslijeratnoj američkoj političkoj znanosti problemima sovjetske politike posvećen je golem broj radova. U zavisnosti od različitih tokova, kojima su se u praksi kretali odnosi između dvije velike države, stajali su i svi ti brojni sovjetoški radovi, podređeni različitim intencijama njihovih autora i stanovitog političkog trenutka.

No ako se za jedno relativno dugo hladnoratovsko razdoblje uzajamnih odnosa dviju najvećih država kao osnovno obilježje sovjetoologije može pripisati jednostranost, sigurno je da je u razdoblju izmjene pravca bilateralnih odnosa i intenziteta sukoba, bitno izmijenjen i američki način promatranja sovjetske politike i nje-

* Tu je zanimljivo da poljski autori ističu kako se sovjetske vojne snage nalaze stacionirane i u SR Rumunjskoj, iako su se posljednje sovjetske vojne snage povukle iz te zemlje još 1958. godine

zinih konkretnih manifestacija. Upravo to vrijedi i za Welchovu knjigu koja se pojavljuje kao stanovita sinteza američkih gledanja na sovjetsku politiku, odnosno na sadržaj sovjetske vanjskopolitičke akcije.

Izvršivši detaljnu analizu 22 najznačajnije knjige američkih pisaca posvećenih problemima sovjetske vanjske politike, koje su objavljene u posljednjih desetak godina u SAD, pisac ove knjige izvršio je opsežan posao sistematiziranja i vrednovanja stavova. Podijelivši američke interpretacije sovjetske vanjske politike u tri kategorije, u zavisnosti od oštine projekcije sovjetske vanjske politike kakvu nude njihovi autori, William Welch je svrstao istodobno i knjige i autore u tri grupe. Svaka od tih skupina na adekvatan način reprezentira stavove američkih političkih znanstvenika naspram sovjetske vanjske politike i njezinih glavnih obilježja.

U prvoj kategoriji nalaze se oni američki pisci koji se prije svega zalažu za analizu sovjetske vanjske politike kao stalne opasnosti. U drugoj skupini nalaze se oni autori koji daju nešto umjereniju viziju sovjetske vanjske politike, dok se u trećoj skupini nalazi najmanji broj onih pisaca koji smatraju da sovjetska vanjska politika nije posebno opasna za američke interese. Opređjelivši se odmah u samom uvodu za jedan posredni vlastiti stav između »tvrdog« i »srednjeg« pristupa, tokom analize stavova svojih kolega Welch je bio dosljedan svom opredjeljenju, kako u deskripciji tuđih stavova, tako isto i u nudenju svojih vlastitih alternativa.

Završavajući opsežan posao opisa i vrednovanja rezultata što su ih američki politolozi dosada postigli u analizi sovjetske vanjske politike, pisac knjige posebno je naglasio važnost sovjetoških interpretacija koje nemaju samo akademsku vrijednost, već u specifičnoj američkoj situaciji, gdje se često nosiže za kompetentnim akademskim stavovima, imaju daleko veću znanstvenu ali istodobno i konkretnu praktičnu vrijednost. Upravo zbog toga, moguće se složiti s Welchom da potreba ne samo objektivnog znanstvenog pristupa već isto tako i konkretne upotrebljivosti stavova i analiza u američkoj praktičnoj politici

zahtijevaju pružanje realne i objektivne slike sovjetske politike.

U suvremenim uvjetima, kada od ispravne analitičke ocjene zavise ključna rješenja u odnosima i između supersila, politička znanost i politički znanstvenici mogu znatno doprinijeti u stvaranju unaprijed definiranih stavova, čime automatski mogu pozitivno ili negativno utjecati na projekciju konkretne politike. Sve manji broj radova opterećenih hladnoratovskim intencijama i zahtijevi za objektivni jom analizom suvremene stvarnosti međunarodnih odnosa proizvod su tog novog izmijenjenog odnosa u svjetskim relacijama u kome, naravno, posebno važno mjesto zauzimaju SAD i SSSR.

I unatoč stanovitim simplifikacijama sovjetske politike, što nikako ne može doprinijeti boljem razumijevanju sovjetske vanjske politike, Welchova knjiga može poslužiti kao značajan pionirski pristup sistematizaciji američkih akademskih mišljenja i kao pokušaj da se zatraži od brojnih sovjetoologa kompetentne, ali prije svega istinski relevantne ocjene i odgovore.

R. V.

INDUSTRIJSKA SOCIOLOGIJA

»Naše teme«, Zagreb, 1971.

Prije dvadesetak godina malo je tko u nas uopće i čuo za industrijsku sociologiju. Posljednjih godina, međutim, industrijska sociologija ne samo da pobuđuje sve veće zanimanje javnosti već se uvodi i kao poseban predmet u nastavne planove na pojedinim našim fakultetima. »Brza industrijalizacija pretvorila je u posljednje dvije dekade velik dio našeg aktivnog stanovništva u radnike koji rade najraznovrsnije poslove u svojim radnim organizacijama. A uvođenje samoupravljanja naglašava autonomnost ljudskog ponašanja u tim organizacijama. Otuda logički proizlazi potreba da se autonomno ponašanje ljudi u samoupravnim organizacijama naučno proučava; da se empirijski istražuje i teorijski uopćava. Ukratko, stvorena je potreba za jednom novom naučnom disciplinom koja se obično naziva in-

dustrijska sociologija.« (Josip Županov: »Samoupravljanje i društvena moć«, Naše teme, Zagreb, 1969, str. 5).

Janez Jerovšek, sastavljač zbornika, uvrstio je u n jradove naših istaknutih sociologa Josipa Obradovića, Staneta Možine, Veljka Rusa, Josipa Županova, Janeza Jerovška i Živana Tanića. vSe rasprave objavljene su ranije u raznim stručnim časopisima i revijama. No, to ne umanjuje značaj ove knjige jer se tako, na spektar najraznovrsnijih problema kojima se bavi industrijska sociologija (utjecaj, moć, vlast, odgovornost, rukovođenje upravljanje, rizik, komuniciranje, motiviranje, tradicija i industrijalizacija, tehnologija i sredina, promjene u radnoj organizaciji, konflikti i djelotvornost). Zamjeriti je jedino što su u zbornik uvrštene čak tri rasprave Josipa Županova ranije već objavljene u njegovoj knjizi »Samoupravljanje i društvena moć«.

Zajednička karakteristika svim tekstovima, izabranim na temelju centralne organizacijske dimenzije, tj. moći, su aktuelnost i empirija. Rasprave su, naime, bile napisane na osnovu empirijskih istraživanja ili su pak bile teoretska osnova za takvo istraživanje.

S obzirom da je većina tekstova već dobro poznata čitateljskoj publici, ovdje ćemo se pozabaviti samo nekim od njih.

Nije slučajno što je sastavljač zbornika na prvo mjesto uvrstio izvanrednu studiju Josipa Županova pod naslovom: »Samoupravljanje i društvena moć u radnoj organizaciji« (objavljena prvi put u »Modernoj organizaciji« 6—7, 1971). Društvena moć, naime, predstavlja jednu od centralnih preokupacija jugoslavenske društvene misli u proteklom desetljeću i ujedno dominantni faktor društvene stratifikacije (nejednakosti) u našoj zemlji.

Ne upuštajući se u vrlo složenu raspravu o tome da li u nas možemo govoriti o radničkoj klasi u Marxovom smislu kao klasi najamnih radnika, Županov tvrdi da se radnička klasa sučeljava s dvije funkcionalne elite: s političkom elitom (politička birokracija) i s menedžerskom elitom (tehno-birokratija). Time on ujedno najavljuje i glavni smisao svoje rasprave: odnos radnika i menedžerske elite ili

tehnobirokracije u okviru samoupravnog institucionalnog sistema.

Društvena moć kao socijalna realnost izrazito je ambivalentna, multidimenzionalna i polifunkcionalna pa zbog toga svako operiranje ovim terminom zahtijeva i precizno definiranje (koje je, naravno, različito kod pojedinih autora). Zupanov određuje pojam moći kao »način utjecaja jedne osobe ili grupe na drugu osobu ili grupu. A utjecaj se može definirati kao proces u kojem pojedinac ili grupa nastoji da navede druge da proizvedu (putem argumenata, rezoniranja, iznošenje ideja ili prisile — M. B.) neki namjeravani efekat.« (str. 13)

Prihvatajući klasifikaciju R. Carzoa i J. N. Yanouzasa, autor navodi tri glavne skupine izvora moći u radnoj organizaciji: individualne, grupne i organizacione izvore. Individualni izvori su: 1) stručno znanje koje samo po sebi nije izvor moći nego više izvor društvenog ugleda, ali u datom trenutku, kada omogućuje stručnjaku da pruži (uskrti) organizaciji usluge što ih ona treba, može postati i izvor moći; 2) interes za radno mjesto i stalnost na tom mjestu; 3) osobne karakteristike koje mogu biti vrlo značajni izvori moći (fizičke karakteristike, sposobnosti da se zadovolje nečije seksualne potrebe, osobna privlačnost — »personality«).

Pod grupnim izvorima moći podrazumijevaju se »razne interpersonalne koalicije, u prvom redu neformalne klike« (str. 18). Udruženi u ove neformalne grupe pojedinci mogu steći vrlo značajnu moć. Organizacione izvore predstavljaju: 1. položaj vlasti; 2. strategijski položaj u komunikacionom procesu i 3. funkcionalna važnost radnog mjesta. Budući da se termini vlast i moć vrlo često upotrebljavaju kao sinonimi Zupanov upozorava na distinkciju među njima definirajući pojam vlasti »u smislu nekog formalnog položaja u organizaciji koji držaocu toga položaja daje pravo da izdaje naređenja držaocima drugih položaja a ovi su pak dužni da se tim naređenjima pokoravaju« ... Razlika između faktičke moći i vlasti sastoji se u tome što je vlast institucionalizirana moć, (ona) pretpostavlja jednostran odnos moći između nadređenog i podređenog« (str. 19).

Vrlo značajnu moć svojim držaocima daju i položaji koji su locirani

u komunikacionom procesu, tj. u procesu proizvodnje i prenošenja informacija među dijelovima organizacije. Činjenica je, naime da funkcioniranje centra odlučivanja u organizaciji u mnogome ovisi o valjanim i pravodobnim informacijama bez kojih bi bilo nemoguće definirati alternativne akcije i odabrati onu alternativu koja će omogućiti postizanje najoptimalnijih rezultata. Zbog toga »ljudi koji se nalaze na položajima gdje se obrađuju informacije imaju značajan položaj u odnosu na centre odlučivanja: donosioci odluka su ovisni o njima u pogledu pravovremene i tačne ocjene činjenica. Ovisnost drugih dijelova sistema o položajima koji pribavljaju informacije predstavlja temelj odnosa moći« (str. 21)

Kao primjer strategijske lokacije u procesu komunikacija među dijelovima autor navodi sekretaricu glavnog rukovodioca koja, budući da ima stanovito područje odlučivanja o tome da li će i kada drugi rukovodioci doći u kontakt s glavnim rukovodiocem, ima, u odnosu na njih, stanovitu moć iako ima niži položaj u organizacionoj strukturi od njih.

Svako radno mjesto ima određenu funkcionalnu važnost za radnu organizaciju. Pri tome »bitno važna mjesta daju držaocima veću moć nego li manje važna mjesta« (str. 23)

Nakon propedeutičkog dijela definiranja osnovnih pojmova Zupanov se vraća glavnom problemu svoga rada: odnosu radnika i tehnobirokracije objašnjavajući pri tome vidnu diskrepanciju između institucionalnog modela i stvarne distribucije moći.

Institucionalni model jugoslavenskog samoupravnog poduzeća isključuje postojanje relacija moći između radnika i rukovodilaca. Američki sociolog I. Adizes, čije mišljenje autor citira, bavio se proučavanjem našeg sistema samoupravljanja i objavio djelo »Industrial Democracy: Yugoslav Style«. Prema njegovom tumačenju, budući da su sredstva poduzeća u društvenom vlasništvu i dana na upravljanje cijelom radnom kolektivu, ni jedna grupa u poduzeću ne može svojatati za sebe to da zastupa vlasnika pa da zato ima isključivo pravo da donosi odluke. Ni jedna grupa ne može unajmljivati radnike niti upravljati drugim članovima organizacije. U samoupravljanju, smatra

Adizes, nema nikakve elitne grupe koja upravlja drugima; svi članovi organizacije upravljaju sami sobom. Postoji grupa koordinatora i administratora, ali ne menadžera; nema razlike između radnika i menadžera — svi su i jedno i drugo. Uklonjen je svaki izvor isključive moći koja bi izvirala odozgo, iz hijerarhije. Bez sumnje, ovo predstavlja jedan od vrlo pozitivnih prikaza našeg samoupravljačkog mehanizma. Ali, na žalost, samo teoretski. Jer stvarna distribucija moći bitno se razlikuje od institucionalnog modela. To barem nije teško uočiti. »Sva dosadašnja istraživanja bez izuzetka pokazuju da je distribucija moći u hijerarhijskoj strukturi (»rukovodenje«) izrazito oligarhijska, što je tipično za privredne organizacije u kapitalizmu, a vjerovatno i u administrativnom socijalizmu ... Oligarhijsku distribuciju nalazimo i u odnosu između uprave i kolektivnih organa radničkog samoupravljanja ... (demokratski obrazac distribucije nije do sada utvrđen ni u jednoj organizaciji). Utvrđeno je da uticaj društvenih grupa na rad i odluke radničkog savjeta približno odgovara njihovu rangu na ljestvici društvene stratifikacije: rukovodioci poduzeća ... imaju visok utjecaj.« (str. 25)

Međutim, koliko god su radnici lišeni moći oni ipak, u određenim situacijama, mogu spriječiti donošenje ili provedbu nekih značajnih odluka i to putem veta koje se ispoljava u dva oblika: 1. u institucionaliziranom obliku (referendum) i 2. u neinstitucionaliziranom obliku (štrajk).

Pokušavajući odgovoriti na pitanje zbog čega ni nakon dvadeset godina od proklamiranja samoupravljanja (demokratizacije) nije došlo ni do kakve bitne promjene u tradicionalnoj strukturi moći u industriji, Županov detaljno ispituje izvore moći rukovodilaca i radnika.

Rukovodioci se služe s tri izvora moći: 1. *organizacionim* (kontrola nad proizvodnjom i prenošenjem informacija, kontrola nad formalnim komunikacionim sistemom), 2. *grupnim* (neformalna organizacija uprave, neformalne veze s političkim faktorima izvan organizacije); i 3. *individualnim* izvorima.

Vješto i smišljeno manipuliranje informacijama može svesti kolektivno

odlučivanje na formalno izglasavanje odluka koje je već de facto donijela uprava, jer »centri (ovog) kolektivnog odlučivanja praktično nemaju mogućnosti da pribave relevantne informacije iz nezavisnih izvora (koje ne kontrolira uprava)« (str. 29)

Postojanje neformalnih grupa (klika) u mnogome revidira teoretske pretpostavke samoupravljanja jer u slučaju donošenja hitnih odluka one mogu poslužiti za »pojednostavljenje samoupravnog mehanizma«. (str. 33) Budući da ove neformalne grupe čine uglavnom svi najznačajniji pojedinci u nekoj radnoj organizaciji (glavni rukovodioci, funkcioneri radničkog samoupravljanja, partijski i sindikalni funkcioneri), njihova egzistencija omogućava tehnostukturi da »progura« vlatsite odluke a da pritom demokratska fasada kolektivnog odlučivanja bude sačuvana. Neformalna organizacija predstavlja zaseban, vrlo snažan izvor moći rukovodilaca. Putem neformalne grupe u radnu organizaciju može je dovesti i moć iz »okoline« bilo tržišta i tržne ekonomije, bilo političko-administrativne sfere. »Te neformalne veze (s okolinom — M. B.) dosežu maksimum intenziteta kad su rukovodioci i funkcioneri poduzeća potpuno integrirani u lokalnu »političku elitu«. (str. 34)

Od individualnih izvora moći rukovodilaca najvažniji je interes za posao i stalnost na radnom mjestu. Duži staž na nekom radnom mjestu i upoznatost sa stanjem u poduzeću predstavlja značajnu prednost rukovodilaca u odnosu na »amateure« koji čine većinu u predstavničkim organima.

Izvori moći radnika također se mogu podijeliti na *organizacione* (pravo radnika da sudjeluje u kolektivnom odlučivanju direktno — putem referendumima i posredno — putem svojih izabranih predstavnika) i *grupne* izvore (neformalne organizacije radnika koja putem štrajka, usporenog rada i sl. može izvršiti pritisak na upravu i organe upravljanja i iznuditi izvjesne ustupke). Neformalna organizacija najvažniji je izvor moći radnika.

Zaključujući svoj uraspravu, Županov pokušava upozoriti na neke najeklatantnije konzekvence raskoraka između »modela« i stvarnosti koje rezultiraju vrlo visokim stupnjem ne-

konzistentnosti organizacione strukture.

Što se budućnosti tiče, autor vjeruje da će »institucionalni sistem, koji poduzetničku funkciju povjerava radnom kolektivu, djelovati (će) i dalje u pravcu povećanja moći radnika i smanjivanja moći uprave, stavljajući naglasak na oblike direktnog odlučivanja (referendumi, zborovi i sl.). (str. 43). No, unatoč tome on ostaje u dobroj mjeri pesimista imajući na umu današnju situaciju u kojoj se formalna vlast nalazi u rukama kolektiva i njegovih organa, a faktička moć u rukama uprave, odnosno tehnostrukture.

U zborniku je objavljena i vrlo zanimljiva rasprava Janeza o strukturi utjecaja i odgovornosti u radnoj organizaciji pisana na temelju empirijskog istraživanja u 16 poduzeća na području SR Slovenije.

Perma postavki koje polazi Jerovšek u svakoj organizaciji postoje hijerarhijski razvrstane grupe koje utječu na pojedine odluke i uopće na sve što se u organizaciji događa. Konzekventno tome, ona grupa koja formalno zauzima više mjesto u hijerarhiji, raspolaže također, i većom okličinom utjecaja. Uvođenjem samoupravljanja ovo osnovno hijerarhijsko načelo nije ukinuto. U radnoj je organizaciji jedino institucionalizirana demokratska struktura koja nije uvijek i posvuda u skladu s hijerarhijskom. Prije svega, hijerarhija pretpostavlja određivanje, a u samoupravnoj strukturi nema odnosa podređenosti i nadređenosti: u hijerarhijskoj strukturi legitimnost vlasti izvire iz vrha i poedinac dobiva vlast prema svom položaju, a u samoupravnoj strukturi legitimnost izvire iz kolektiva — od svih zaposlenih.

Iako bi zajednu samoupravnu organizaciju, bilo logično očekivati da radnici imaju veći utjecaj nego rukovodioci, (jer je kolektiv izvor svih bitnih odluka) rezultati sprovedene ankete govore suprotno: radnici imaju najmanji utjecaj! Prema tome, zaključuje autor, radi se o tipičnoj autokratskoj (oligarhijskoj) distribuciji u nički savjet i upravni odbor. Za njima službe i, tek na četvrtom mjestu, radkojoj najveći utjecaj ima direktor, zatim rukovodioci sektora i stručne slijede majstori i predradnici, VKV i KV radnici, administrativni službenici

i na kraju NKV i PKV radnici. Interesantno je da su rezultati ispitivanog željenog utjecaja gotovo identični postojećim stanjem, Naime, željena struktura utjecaja još je uvijek autokratska jer ispitanici žele da se utjecaj svih organizacijskih grupa (osim rukovodeće) poveća, što znači da anketirani nisu za redistribuciju utjecaja u svojoj radnoj organizaciji.

Postavljajući pitanje o distribuciji negativnih sankcija u slučaju kada je donesena pogrešna odluka o obujmu i vrsti proizvodnje koja je poduzeću nanijela štetu, autor pokušava utvrditi način djelovanja mehanizma odgovornosti. Pri tome dolazi do vrlo zanimljivih, iako ne i nepoznatih, rezultata: unatoč vrlo malom utjecaju radnici su podvrgnuti najvećoj odgovornosti! To očito govori da se na njih primjenjuju negativne sankcije daleko više nego na bilo koju drugu grupu. Stupanj koleriacije između odgovornosti i utjecaja (0,58) pokazuje vrlo krhku vezu među njima što upućuje na to da su istraživana poduzeća organizacijski prilično nekonzistentna. Oni koji imaju utjecaj nisu uvijek za kolektivne odluke, a oni koji nemaju utjecaja trpe posljedice pogrešnih kolektivnih odluka.

U vrijeme snažnog razvoja tehnologije sve aktuelnije i neophodnije postaje razmatranje pitanja kako mijenjati organizaciju i kako planski unositi promjene u organizacionu strukturu i njene odnose, da bi ona bila što razvijenija i uspješnija. To je ujedno i jedan od bitnih zadataka sociologije (industrijske sociologije) kao nauke. Zbog toga ćemo ovdje ukratko prikazati rad Staneta Možine o mijenjanju organizacije.

Za svaku promjenu, a time i za uspješnost, posebno su značajni cilj, interakcija i organizaciona kultura. Ovi tri faktora u uvjetima gata i m m mb predstavljaju početne stupnjeve daljih promjena. Promjene su utoliko efikasnije i trajnije ukoliko obuhvate što veći dio sistema (strukture), što više značajnih varijabla i odnosa, te što više odgovarajućih ciljeva i područja djelovanja. Za provođenje promjena u organizaciji autor navodi nekoliko najvažnijih metoda (pristupa) iznoseći kako njihove pozitivne tako i negativne strane. To su: 1. informacije (koje pružaju racionalne podatke za antcipirane programe promjena); 2.

individualna savjetovanja (čiji je cilj usmjeren na ličnost poedinaca i time pruža nove uvide, omogućuje svladati neizvjesnost, pokušava u pojedincu stvoriti osjećaj i iskustva da stvari oko njega nisu samo prijetnja, pomaže objektivnijem sagledavanju sredine i, konačno, pokušava pojedinca zajedno s njegovim suradnicima učiniti uspješnijim), 3. utjecaj grupe (u grupi se razvija slobodna diskusija, zajednički se donose odluke i raspodjeljuju rezultati što može efikasno djelovati na mijenjanje ponašanja i stavova članova grupe); 4. T-grupe, lab-training (cilj ove metode jeste da upoznamo i analiziramo strukturu svog ponašanja kako bi ostvarili što bolje rezultate); 5. »feed-back« podaci i grupna diskusija (radi se o informacijama koje se kreću odozdo na gore obično sa uputstvima, pitanjima i sl. koje se kreću odozgo na dolje i koja, konsekvntno primijenjena, omogućuju značajno mijenjanje organizacije ili nekih njenih dijelova).

Pored ovih eksperimenata organizacionih promjena usmjerenih na pojedinca i grupu, autor navodi i neke od mnogobrojnih eksperimenata usmjerenih na mijenjanje organizacije kao socijalnog sistema (promjena strukture autoriteta u sitsemu, socio-tehnološki pristup promjenama i sl.).

Na kraju svoga rada Možina pokušava ponuditi najprikladniju metodu promjena za naše prilike. »Utvrdimo li da treba promijeniti samo jedan element u strukturi (ili određenu grupu elemenata), odabrat ćemo najprikladniju metodu, odnosno pristup.

A ukoliko je organizaciji potrebno opće poboljšanje i razvoj, jer smo najvjerojatnije suočeni s različitim problemima, a oni se isprepliću, onda je nemoguće predvidjeti pojedine osobne, grupne ili organizacione faktore, već ih moramo rješavati po određenom postupku. U tom je slučaju najbolje da se potsojeća struktura organizacije najprije analizira, te na osnovu toga odredi program razvoja organizacije.« (str. 280) Pri postavljanju ovog programa pojavljuje se i pitanje načina rukovođenja, odnosno organizacije rada i orijentacije rada i orijentacije rukovodećih i stručnih radnika. Poznata su, uglavnom, tri osnovna sistema rada: 1. tehničko-birokratski sistem (karakterizira ga nacionalni, tehnički, planski i funkcionalni aspekt rada menedžera, hijerarhija, autoritet, specijalizacija itd.); 2. »human relations« sistem (ističe čovjeka kao glavnog nosioca čovjeka kao glavnog nosioca događanja i prioritet daje njegovim socijalnim potrebama i zadovoljstvu na radnom mjestu); 3. radni, na rezultate usmjereni aspekt rada (ne ističe ili samo čovjeka ili samo proizvode, već individualni i grupni uspjeh koji je rezultat dinamičke organizacije).

I na kraju, preporučujući ovu izvanrednu knjigu za čitanje, treba napomenuti da izbor tekstova nije učinjen da bi služio kao udžbenik industrijske sociologije, nego, naprotiv, iziskuje izvjesno sociološko i organizacijsko znanje i poznavanje osnovnih pojmova.

Mirko Banjeglav